

Prověrky členů KSČ v éře stalinismu

Plošné prověřování členů strany neplnilo cíle, které do něj její vedení vkládalo

VÁCLAV KAŠKA

Do KSČ po květnu 1945 vstoupily více než dva miliony lidí, v létě 1948 tak měl stranickou legitimaci každý třetí dospělý občan Československa. Vedení si však uvědomovalo, že situace, kdy je přijat téměř každý, kdo projeví zájem, je v rozporu s leninským ideálem akceschopné revoluční strany. Řešení v podobě masových prověrek členů sice mírně snížilo jejich počet, ke kýženému očištění strany však nevedlo.

Když komunista Adolf Ježek z malé obce Tis na Vysočině napsal v září 1947 Generálnímu sekretariátu Komunistické strany Československa (KSČ), že „sloupcem naší strany zůstanu samozřejmě dál já i moje manželka, jen mi neposílejte žádné časopisy a nevnucujte mi proti mé vůli žádné funkce. Přednějšť je mi starost o rodinu,“ mělo vedení KSČ o čem přemýšlet.¹ Jak přimět statisíce členů strany, z nichž většina do ní vstoupila po květnu 1945, aby byli angažovanými, ukázněnými a loajálními straníky? Jak rychle rostoucí hnutí přetvořit na disciplinovanou, byrokratizovanou a centralizovanou organizaci, se kterou získají mocenský monopol a poté Československo povedou k socialismu a komunismu?

Do léta 1948 soudruzi kolem Klementa Gottwalda a Rudolfa Slánského sázeli na strategii širokých náborů nových členů a na vytváření mohutné politické síly „pro většinu národa“.

Teprve po převzetí moci v únoru 1948, následném stvrzení komunistického panství ve volbách v květnu 1948, sovětsko-jugoslávské roztržce a přijetí doktríny Informbyra o „zostřování třídního boje“ se vedení KSČ rozhodlo přezkoumat mohutnou a heterogenní členskou základnu čítající přes 2,5 milionu obyvatel Československa. Pomocť jim v tom měla prověrka členstva, která měla zjistit kvality všech členů KSČ.

Ohrožení každého člena

Dějiny komunismu se svým způsobem omezují na sérii marných pokusů ustavit i za cenu násilí naprostou kontrolu nad společností včetně vládnoucí strany.² Jedním z klíčových nástrojů totalitární ambice „mít vše pod kontrolou“, která selhávala důsledkem absence nezávislého kontrolního mechanismu,³ byly prověrky straníků i nestraníků. Jejich podstata spočí-

vala ve střetu jednotlivce s dobovou normou a autoritou moci. Prostřednictvím zaprotokolovaných výpovědí a posudků měli být jedinci trestáni, ale i „napravováni a integrováni“ do mocenského diskurzu, který si prověřování, pokud chtěli, uměli osvojit.

Prověrky znamenaly ohrožení každého člena, čímž se stávaly nástrojem povolnosti i aktivizace. Nejistotu prověřovaných posilovala nepřehlednost „očistných kampaní“, při nichž záleželo na konkrétní komisi a okolnostech, ačkoliv samozřejmě existovala rámcová pravidla.⁴ Již Vladimír I. Lenin opakovaně psal o organizaci profesionálních vojáků revoluce stmelené železnou kázní, jejíž formování a činnost měla provázet nelítostná „očista strany od darebáků, od lidí zbyrokratizovaných, od nepoctivců, od nepevných komunistů, od menševiků“.⁵ Prověrkami bylo regulováno členstvo Všesvazové komunistické strany (bolševiků) například v letech

1 Národní archiv (dále jen NA), fondy bývalého Archivu ÚV KSČ (dále jen AÚV KSČ), f. Generální sekretariát ÚV KSČ 1945–1951 (dále jen 1261/0/32), sv. 209, a. j. 1299, dopisy členů strany 1947–1948.

2 WALICKI, Andrzej: *Marxismus a skok do království svobody. Dějiny komunistické utopie*. Argo, Praha 2020, s. 532–533.

3 TESAŘ, Jan: *Co počít ve vlkové bříše. Práce o vytváření struktur občanské společnosti z let 1968–1980*. Triáda, Praha 2018, s. 106, 213.

4 ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav a kol.: *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí. Československo 1948–1989*. ÚSD AV ČR, Praha 2012, s. 10–11.

5 LENIN, Vladimír Iljič: *O čistce ve straně*. Pravda 20. září 1921. In: LENIN, Vladimír Iljič: *Spisy*, sv. 33. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1955, s. 30–31.



Předvolební kampaň KSČ v květnu 1946

Foto: ČTK

1921–1923 nebo před Velkým terorem v roce 1935, kdy plných 33 procent bolševiků bylo zbaveno členství.⁶ Prověrky po bolševickém vzoru probíhaly později ve všech komunistických stranách východního bloku od NDR až po Čínu. Například v Rumunsku bylo od listopadu 1948 do května 1950 zbaveno členství 20 procent straníků, v Polsku v letech 1948–1953 necelých 12 procent a v rozmezí let 1957–1958 celkem 16 procent členů strany.⁷

Komunistická morálka

Jednou z nejpálčivějších otázek bylo udržení dělnického charakteru komunistických stran, neboť proletariát, disciplinovaný kapitalismem, nejlépe odpovídal marxisticko-lenin-

ské modernizační vizi komunistické společnosti jako jedné velké továrny. Pozdější stalinský výklad vývoje společnosti zesílil hodnocení krizí jako důsledku sabotáží, přičemž potenciální systémovou kritiku kanalizoval ad personam (taktika obětinných beránek). Materialistickou dialektiku zredukoval na otázku vzájemného působení dvou proti sobě stojících činitelů. Tento agresivní manicheismus dělil svět na přátele a nepřátele, na boj dobra (pokrok) se zlem (reakcí, vnějšími a vnitřními nepřáteli), které bylo nutné zničit.⁸

Komunistické strany se měly chránit „kritikou a sebekritikou“ a „bdělostí a ostražitostí“, ritualizovanými narativními strategiemi, jejichž frekvence užití rostla v době

prověrek a čistek. Součástí exkluzivní výbavy straníků jako nových lidí socialismu měla být komunistická morálka. Kladně prověřeni se měli kromě černobílé mentality vyznačovat výkonností, bezúhonností i rovnostářstvím, které KSČ jako údajně tradiční českou hodnotu vhodně včlenila do své emotivní propagace národní cesty k socialismu.⁹ Důležitou roli při prověřování hrálo doznání jako nástroj hledání viny a „pravdy“, ale i překonání individuálního já,¹⁰ otevřené svěřování se zbožštěné straně, která měla vědět o každé chybě. Ačkoliv se stalinismus vyznačoval vůdcovským principem, „tím nejvyšším a spravedlivým soudcem, kterému jsme povinni skládat účty“, byla strana, jenom jí měli soudruzi v poslední instanci věřit.¹¹

V krátkém období československého stalinismu proběhly v KSČ, největší komunistické straně na počet obyvatel na světě, do níž patřil každý třetí dospělý občan státu, celkem tři prověrky všeho členstva. První v letech 1948–1949, které se budeme věnovat nejvíc, druhá v době vrcholícího hledání vnitrostraníckých nepřátel v letech 1950–1951, spojená s výměnou legitimací, a třetí po měnové reformě v roce 1953.

Souběžně probíhaly jednorázové prověrky, které za stalinismu souvisely s hledáním „vnitřního nepřítel“ a místy v nich šlo o panoptikální veřejné čistky se stovkami přihlížejících shromážděných v obecních sálech. Přítomnost (ne)stranícké veřejnosti korespondovala s Leninovou představou, že „skok do království svobody“ se neobejde bez mobilizace mas k „aktiv-

6 BABEROWSKI, Jörg: *Rudý teror. Dějiny stalinismu*. Brána, Praha 2004, s. 117–118.

7 FOITZIK, Jan: Souvislosti politických procesů ve střední a východní Evropě. In: PERNES, Jiří (ed.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Prius, Brno 2005, s. 14; MELICHAR, Václav a kol.: *Dějiny Polska*. Svoboda, Praha 1975, s. 531; MELICHAR, Václav a kol.: *Světová socialistická soustava v 50. letech*, 2. část. Academia, Praha 1982, s. 76.

8 KOLÁŘ, Pavel: *Soudruzi a jejich svět. Sociálně myšlenková tvářnost komunismu*. Nakladatelství Lidové noviny – ÚSTR, Praha 2019, s. 30–31 a 159; RŮŽIČKA, Jiří: Přes Lenina k Hegelovi. *A2*, 2020, roč. 14, č. 18, s. 27.

9 TAUSIGOVÁ, Jarmila: *Komunisté a morálka*. ÚV KSČ, Praha 1948, s. 29–30.

10 FROMM, Erich: *Strach ze svobody*. Naše vojsko, Praha 1993, s. 80–84.

11 SLÁNSKÝ, Rudolf: *Za vítězství socialismu. Stati a projevy. Druhý díl (1945–1951)*. Svoboda, Praha 1951, s. 202–239; *Zasedání ÚV KSČ ve dnech 21. až 24. února 1951 na Hradě pražském. Sborník referátů*. ÚV KSČ, Praha 1951, s. 56–57.

ní, třebaže striktně kontrolované participaci na „budování nového života“.¹² Ale veřejné „praní špinavého prádla“ se mnoha komunistům silně nelíbilo, a tak se již v pozdním stalinismu mimořádné prověrky dysfunkčních organizací přesouvaly za zavřené dveře.

Dodejme, že k trvalému dohledu nad členy KSČ byla na podzim 1948 zřízena Komise stranické kontroly (KSK), konaly se mnohé revize výsledků prověrek a prověřování spolu s kádrováním se tak stalo komplexním fenoménem komunistických režimů až do jejich konce, který se zdaleka netýkal jenom komunistů. Známé jsou například čistky prováděné akčními výbory Národní fronty po únoru 1948, prověrky třídní a politické spolehlivosti zaměstnanců nejen centrálních úřadů a ústavů z roku 1958 nebo prověrky plnění výrobních plánů.

KSČ pro „zdrucující většinu národa“

KSČ se po roce 1945 stala masovou stranou, což jí významně pomohlo jasně zvítězit ve volbách v květnu 1946 a při převzetí monopolu moci v únoru 1948. Obrovský spontánní zájem o členství podporovalo vedení KSČ náborovými kampaněmi. Již při přeregistraci členství, spojeném s výměnou prozatímních průkazů za řádné legitimace, na přelomu let 1946 a 1947 se ovšem ukazovalo, že vytváření komunistické strany „pro zdrucující většinu národa“ s sebou nese rozpor mezi všelidovým nábohem a obrazem ukázněného člena elitní organizace. Po únoru 1948 zájem o členství ještě zesílil a současně pokračoval intenzivní, někdy až nátlakový nábor (například přibližně 320 000 bývalých členů likvidovaných nekomunistických stran nebo 123 000 sociálních demokratů po násilném sloučení v létě 1948). KSČ si totiž své panství chtěla potvrdit manifestačním vítězstvím ve volbách v květnu 1948 proti „bílým lístkům“, což se jí podařilo. Koncem roku 1948 tak čítala přes 2,5 milionu členů a kandidátů, z toho přes 400 tisíc na Slovensku, a měla v přepočtu na hlavu dvakrát víc členů než maďarská a čtyřikrát víc než polská komunistická strana. Vedení KSČ tak mohlo při budování nového Československa pracovat s impozantním rezervoárem lidských zdrojů.



Původní straníci tvořili v poválečné KSČ minoritu. Manifestace KSČ v Brně roku 1927.

Foto: volné dílo

Ačkoliv přes poúnorový příliv středních vrstev, které se cítily být převratem ohroženy, mírnou majoritu ekonomicky aktivních komunistů dál tvořili dělníci (52,6 procenta),¹³ opojení z celonárodní strany rychle opadalo. Sílily například znejistělé hlasy výrazně minoritních prvorepublikových soudruhů „prověřených

četnickýma bodákama“ (3 %),¹⁴ přičemž největší starosti dělalo stranickému centru nejméně 850 000 poúnorových členů, kteří byli stále častěji vnímáni jako kariéristé.

Současně se zhoršující se mezinárodní situací a nedostatečnou stabilitou nového režimu se uvnitř KSČ šířil narativ, že do strany spolu se statisíci novými členy vstoupili také možní budoucí zrádci. Zásadní problém představovala jejich minulost vyjadřovaná přívlasktem „bývalý/á“ (národní socialista, četník, spolumatel činžáku, člen protektorátních organizací), respektive bio-sociální rámce. V KSČ to prý byl najednou „samý doktor, vedoucí Pramenu, Drogerie a podobně, [kteří] příslušnost ke straně důrazně předkládají, když něco potřebují [...] vsadili na silnou stranu, jako se sází na časového závodníka. Zítřka by byli ochotní sázet na něco jiného.“¹⁵ Takzvanou specifickou českosloven-

12 WALICKI, Andrzej: *Marxismus a skok do království svobody*, s. 382, 503.

13 MAŇÁK, Jiří: Proměna dělnické strany v organizaci moci. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 1. ÚSD AV ČR – Dokořán, Praha 2003, s. 166, 170–174.

14 PAVKA, Marek: *Kádry rozhodují vše! Kádrová politika KSČ z hlediska teorie elit (prvních pět let komunistické vlády)*. ÚSD AV ČR – Prius, Praha – Brno 2003, s. 37.

15 SEDLÁK, Jaroslav: Čistota KSČ. *Jiskra*, 15. 8. 1948, s. 1.

skou cestu k socialismu, jejíž součástí bylo vytvoření masové strany, střídalo po dramatické roztržce s Jugoslávií na zasedání Informbyra koncem června 1948 „zostřování třídního boje“. Stranické vedení, přetíženo řízením státu a tlačeno k razantnějšímu postupu Moskvou, začalo kritizovat pasivitu, do níž organizace upadaly během léta 1948. Regionálních funkcionářů se zmocňovala nervozita a spolu s ostatními podle generálního tajemníka Ústředního výboru (ÚV) KSČ Rudolfa Slánského nemluvili „téměř o ničem jiném než o zásobovacích obtížích“.¹⁶

Naopak vedení KSČ v červenci a srpnu nezahálelo, zabrzdlilo hromadný nábor (od prosince 1948 do května 1949 byl zastaven zcela, poté do února 1951 striktně omezen na úderníky z řad dělníků) a pro nadcházející podzim horečně připravovalo dvě vzájemně související celostranické kampaně obrovských rozměrů, prověrky a školení všeho členstva. Absolvování indoktrinačních přednášek na Dnech komunistické výchovy mělo být jedním z předpokladů udělení prověrky, jejíž základní rámec byl doladován během diskusí členů organizačního sekretariátu ÚV KSČ. V nich nejaktivněji vystupovali vedoucí organizačního oddělení ÚV KSČ Marie Švermová a generální tajemník ÚV KSČ Rudolf Slánský, který posvětil pojmenování celé akce: „prověrka“.

Švermová totiž zprvu váhala toto slovo použít, neboť ho mylně považovala za nečeské, takže „si pomohla slovem kontrola“. Slánský odmítl zavést kategorii kandidátů členství, kterou doporučoval hlavní sovětský ideolog Andrej A. Ždanov, neboť tento nástroj neměla KSČ zakotven v organizačním řádu. Tehdejší pnutí mezi stalinizací a národními specifiky se odráželo též



Rudolf Slánský a Marie Švermová při ukládání ostatků Jana Švermy v prosinci 1945

Foto: ČTK

v názoru, že „všechno teď musíme dělat na základě rezoluce Informačního byra“, který v organizačním sekretariátu zazněl současně s přijatou taktikou postupovat opatrně – nevyklouzat například všechny kulaky, neboť jsou důležitou součástí „poloviny vesnických organizací“. Umírněnost, která však nesměla znamenat, že základní organizace budou „disciplinovat členy

OV, KV nebo ÚV“, měla vedení KSČ ochránit před možnou kritikou příliš širokého pounorového náboru.¹⁷

Prověrku schválilo předsednictvo ÚV KSČ 19. července 1948 a stejně jako organizační sekretariát kladlo důraz na to, aby ji členstvo nepovažovalo za čistku, přičemž dlouho debatovalo o kritériích rozlišujících vyškrtnutí a vyloučení. Vyškrtnutí

16 BÍLÝ, Matěj – LÓŽI, Marian – ŠLOUF, Jakub: *Nervová vlákna diktatury. Regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956*. ÚSTR – Karolinum, Praha 2019, s. 123–124; KAPLAN, Karel: *Utváření generální linie výstavby socialismu v Československu. Od února do IX. sjezdu KSČ*. Academia, Praha 1966, s. 142.

17 NA, AÚV KSČ, f. Organizační sekretariát ÚV KSČ 1947–1954 (dále jen 1261/0/12), sv. 2, a. j. 62, b. 7, Organizace prověřování členů strany, 2. 7. 1948; tamtéž, sv. 2, a. j. 63, b. 2, Směrnice o prověřování členů, 9. 7. 1948; tamtéž, sv. 2, a. j. 64, b. 2, Prověřování členů strany, 17. 7. 1948.

mělo nastat za neplnění stranických a budovatelských povinností. Vyloučení, podle Ždanova politická smrt, mělo kromě kriminálních deliktů, hrubého porušení stranické kázně a nepřátelských postojů k novému režimu postihovat členy také na základě třídního, ovšem ke středním vrstvám spíše benevolentního, hlediska. Marie Švermová doporučovala, aby u vyškrtnutých nenásledovaly represálie v zaměstnání, hlavně u těch, kteří byli přinuceni vstoupit pod nátlakem. Raději se nemělo používat

Arnošt Kolman byl deportován do Sovětského svazu a více než tři roky vězněn v Lubjance



Arnošt Kolman, 1962

Foto: ČTK

označení „kapitalistické živly“, které by ohrozilo všechny živnostníky, navíc v regionech nebylo jasné, zda tam spadají i menší rolníci a živnostníci zaměstnávající jednu či několik pracovních sil.

Předseda KSČ Klement Gottwald uzavřel diskusi slovy, že „doposud jsme neměli zákaz členství ve straně pro lidi, kteří žijí z cizí práce. Také v bolševických principech toto kritérium není [...] tyto živly automaticky nám odpadnou, jakmile po nich budeme požadovat plnění stranických povinností.“¹⁸ Pravidla prověřování, vypracovaná organizačním oddělením ÚV KSČ a schválená předsednictvem ÚV KSČ, odmítal jako málo marxisticko-leninská „starý bolševik, který se znal s Leninem“, vedoucí odboru propagandy kulturně propagačního oddělení ÚV KSČ (do

dubna 1948) a profesor filozofie Karlovy univerzity Arnošt Kolman. Podle něho směrnice prověrky „nesměřovaly k upevnění strany jako předvoje dělnické třídy, nýbrž pouze k očistě od morálně nevyhovujících živlů, přičemž úplně přehlížely jak otázku třídního složení strany, tak ideologii jejich členů“. Tato veřejná kritika „praktického vedení“ – Slánský, Švermová, Bareš publikovaná 12. září 1948 v *Tvorbě* tepala nedostatečné oprostění se od sociálnědemokratického, potažmo národního dědictví a za hrozbu označila náborů způsobený nárůst vlivu „maloburžoazních živlů“, přičemž vyjadřovala obavy, aby se Československo nevydalo „jugoslávskou cestou“.

Vedení KSČ tuto pro něho nebezpečnou kritiku s pomocí Moskvy odrazilo. Kolman byl již 26. září zatčen, poté deportován do Sovětského svazu

a více než tři roky vězněn v Lubjance.¹⁹ Avšak nedlouho po odstartování prověrky museli její architekti dát Kolmanovi v podstatě za pravdu. Zdola, z regionů, přicházely četné zprávy o formálním průběhu prověřování, a naopak shora, ze Sovětského svazu, se po zmíněné sovětsko-jugoslávské roztržce, v níž se evropské komunistické strany sdružené v Informbyru postavily na stranu Sovětů, dál rostl tlak na „zostřování třídního boje“. Vedení KSČ přitvrdilo a hned během prvního měsíce prověřování požadovalo rušení organizací složených jen z úředníků – poučnorových členů a komunisty v úřadech, bankách, pojišťovnách či ústřednách národních podniků prověřovaly dle zvláštních směrnic speciální okresní či krajské tříčlenné komise s alespoň jedním dělníkem, které kromě dalšího zjišťovaly, kolik úředníků by bylo možné převést do výroby.²⁰

Pravidla první poučnorové prověrky

Prověřce, naplánované na říjen až prosinec 1948,²¹ předcházela intenzivní tisková kampaň zahájená v polovině srpna zveřejněním usnesení předsednictva ÚV KSČ o prověřování v *Rudém právu*.²² V průběhu srpna a září zaplavily základní organizace dokumenty s pravidly prověřování a jeho cíle vysvětlovaly v regionech i stranické elity. Například předseda Komunistické strany Slovenska (KSS) Viliam Široký na zasedání ÚV KSS 27. září 1948 v Bratislavě mluvil o potřebě vykořenění nacionalismu a antisemitismu, přičemž zdůrazňoval výchovnou intenci celé akce: „Je však zřejmé, že preverovanie nie je čistka. Preverovanie je

18 NA, AÚV KSČ, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954 (dále jen 1261/3) sv. 2, a. j. 128, b. 1, Prověřování členů strany, 19. 7. 1948.

19 KOLMAN, Arnošt: *Zaslepená generace. Paměti starého bolševika*. Host, Brno 2005, s. 263–269.

20 NA, AÚV KSČ, f. 1261/0/12, sv. 2, a. j. 79, b. 2, Směrnice pro komise určené k prověřování ve státních a veřejných úřadech, 22. 10. 1948.

21 Obecně k prověřce 1948 srov. např. PAVKA, Marek: *Kádry rozhodují vše!*, s. 37; ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav a kol.: *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí*, s. 15–16; KAŠKA, Václav: *Neukázněni a neangažovaní. Disciplinace členů KSČ v letech 1948–1952*. ÚSTR – Conditio humana, Praha – Brno 2014, s. 89–91. ŠLOUF, Jakub: *Podvedená strana. Zrod masového komunistického hnutí na Plzeňsku, jeho disciplinace, centralizace a byrokratizace (1945–1948)*. ZČU v Plzni, Plzeň 2016, s. 173–175.

22 Usnesení předsednictva ÚV KSČ o prověřování všech členů. *Rudé právo*, 15. 8. 1948, s. 1–2.

Příklady otázek pro prověřovací pohovor v základní organizaci KSČ, podzim 1948

1. pro všechny členy (sada 14 otázek):
 - „Souhlasíš s politikou strany?“
 - „Co děláš pro utužení svazku se SSSR?“
 - „Chováš se v soukromém životě jako komunista?“
2. další otázky (většinou 9 otázek):
 - a) pro členy závodních organizací: „Podal jsi zlepšovacích návrh?“
 - b) pro zemědělce: „Jak potíráš černý obchod?“
 - c) pro živnostníky: „Platíš řádně daně?“
 - d) pro učitele: „Jak pomáháš Svazu čs. mládeže a Junáku?“
 - e) pro úředníky: „Chodíš včas do úřadu?“
 - f) pro členy výborů základních organizací: „Jak znáš organizační řád KSČ?“
 - g) pro členy národních výborů: „Jak vycházíš s úředníky?“

Zdroj: Směrnice pro prověřování všech členů a funkcionářů strany. *Funkcionář*, 23. 9. 1948, s. 9–11

významná výchovná akce strany. Samozřejmě, třeba nemilosrdně odstranit těch jednotlivců, kteří svým osobním životem, nekomunistickým správáním robí hanbu našej strane.²³ Šlo o velkou zkoušku toho, jestli komunistická strana zvládne ukázat miliony svých členů a po vlnách náborů zpřehlednit svou administrativu, přičemž prověřce se dostalo pozornosti i ve zprávě německého zpravodaje agentury Reuters, který ji označil za čistku.²⁴ Současně měla najít „kádrové rezervy“, přesvědčit lidové mínění, že komunisté jsou elitou národa, a dosud málo nebo vůbec angažované komunisty zase přimět k aktivitě a vládní zodpovědnosti.

Členstvo bylo pomocí sady otázek posuzováno na schůzích základních organizací KSČ a členy jejich výborů prověřovali funkcionáři z vyššího patra stranické hierarchie. Kromě plnění stranických povinností (účast na schůzích a školení, placení člen-

ských příspěvků či odběr stranického tisku) byla kontrolována výkonnost či zodpovědné nakládání s národním majetkem (viz BOX).

Důležitá role připadla desítkovým důvěrníkům, dohlížejícím na aktivity přibližně deseti členů, tedy „své desítky“, kteří měli o jednotlivých stranících vědět nejvíce. Očekávalo se, že na prověřovací schůzi připraví posudky čerpající z jejich zápisníků, do nichž zaznamenávali plnění stranických povinností či účast na brigádách. Aby se zamezilo „sousedskému prověřování“ i příliš konfliktním situacím, měli být prověřování přítomní funkcionáři z vyššího patra stranické hierarchie, nejlépe okresní instruktoři. Jenže organizační sekretariát ÚV KSČ přecenil funkčnost desítkového i instruktorského systému, což byla jedna z příčin omezeného úspěchu celé akce.

Tak například síť desítkářů mnohde prostě neexistovala, desítkářovy

podklady neměly dostatečnou váhu či zamýšlená výhoda desítky jako „takové malé rodinky“, kde se všichni otevřeně svěřují, se změnila ve slabinu, neboť členové desítky si nechtěli vzájemně škodit.²⁵ Výsledek prověrky se pohyboval na škále od prověřen (do členské legitimace se vlepila známka „Prověřen 1948“) přes tří- a šestiměsíční lhůtu pro zjednaní nápravy a doškolení až po vyloučení. V první instanci o něm hlasovala členská schůze na základě posudků a pohovoru. Přitom se dostávaly do střetu principy participativní demokracie s intervencemi funkcionářů, kdy během bojovných hlasování členové mírnili návrhy instruktora nebo výboru.²⁶ Ani prověřování nezůstávali pasivní. Využívali možnosti odvolání a dávali si různé závazky, zastřelením jelena pro myslivecký bál počínaje a soustavnou četbou politické literatury či zvýšením výrobních norem konče.

Průběh prověřovací kampaně 1948

Již během října nashromáždilo stranické centrum stovky zpráv o závažných nedostatcích prověrky. Plošně rozšířená přílišná umírněnost posuzování byla omlouvána například tím, že daná kritéria by nesplnili ani členové výboru, což byli někde jediní aktivní členové základní organizace. Běžné byly výmluvy na pracovní vytížení a zdravotní potíže či důmyslně překroucené až subverzivní odpovědi během prověřovacích pohovorů. Různé varianty „švejkovských“ praktik všedního odporu spodních pater stranické hierarchie během prověrek zaznamenal a odsoudil redaktor

23 VARTÍKOVÁ, Marta (ed.): *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944 - 1948*. Pravda, Bratislava 1971, s. 716–717.

24 NA, AÚV KSČ, f. 1261/0/32, sv. 11, a. j. 78, Reuter zur Säuberung der KP der CSR, 14. 11. 1948; B. Geminder k informaci R. Slánskému.

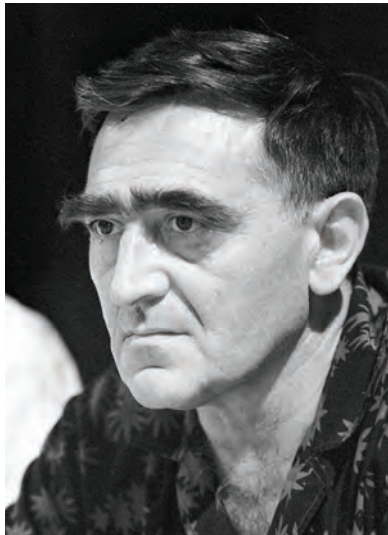
25 KAŠKA, Václav: Desítkoví důvěrníci. Koncepce a proměny desítkového systému v letech 1945–1952. In: BŘEZINA, Vladimír – HLOUŠKOVÁ, Kateřina – SLABOTÍNSKÝ, Radek (eds.): *Historik skutečně mohutný. K životnímu jubileu Jiřího Pernese*. ÚSTR - Univerzita Jana Evangelisty Purkyně - B/P Publishing, Praha - Ústí nad Labem - Brno 2018, s. 228; TÝŽ: Síť vazeb a způsoby vyjednávání uvnitř KSČ po únoru 1948. Rekonstrukce osobních kontaktů mezi funkcionáři Krajského výboru KSČ Brno a Okresního výboru KSČ Brno I. v letech 1948–1952. In: KOCIAN, Jiří - KÁRNÍK, Zdeněk - RÁKOSNÍK, Jakub - PAŽOUT, Jaroslav (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus*, sv. VI. Dokořán - ÚSD AV ČR, Praha 2009, s. 153–173.

26 NA, AÚV KSČ, f. Organizační oddělení M. Švermová 1945–1951 (dále jen 1261/2/5), sv. 6, a. j. 31, Prověrka 1948.

Rovnosti a básník Jan Skácel: „[Rovnost nemám] předplacenou, protože ji dostávám v podniku na stůl a myslím, že kdybych si ji objednával ještě domů, nebylo by to správné při dnešním nedostatku papíru. [Proti šeptandě] nebojuji vůbec, protože jsem dosud žádnou neslyšel. Jak to? V tvém okolí se nešeptá? Šeptá, ale já to neslyším. [...] nosím odznak strany v srdci, proč bych jej měl ještě nositi na kabátě?“²⁷

Instruktoři, kteří měli dohlédnout například na řádné zodpovídání prověřovacích otázek, častokrát absentovali. Marie Švermová musela zažívat rozčarování, když si četla hlášení o prověrce v okrese Praha II, při níž předseda základní organizace takto prověřoval desítkovou důvěrnici: „Máš dobrý poměr ke straně? Ano. Jak jsi se chovala za dobu okupace? Jako komunistka“ (do KSČ vstoupila po únoru 1948). V organizaci Kolonie pod Bohdalcem (okres Praha XIII) se sice k prověrce sešlo asi 200 členů, ale nedostavil se ani instruktor, ani předseda, který byl prý okresem delegován na prověřování jinde. Členové se po delším čekání rozešli s reptáním, přičemž jeden „venkovský soudruh“ nespokojenost rozdmýchal poznámkami o všudypřítomném nedostatku zboží. Během prověrek se otevřelo mnoho konfliktních linií. Například „staří soudruzi“ se cítili uraženi a odstrčeni, když je prověřovali mladší pováleční komunisté, kteří byli dynamičtější, lépe se orientovali v poměrech a měli více načteno, takže meziválečné bolševiky „zaháněli do slepé uličky, poněvadž neumí odpovédět, například co je dialektický materialismus“.²⁸ Jindy se jednalo o animozity zneprátelených lokálních klik.

Přibývalo zpráv, že velké množství poučitelů členů si plné členství ještě nezaslouží, ale vyloučení či vy-



Jan Skácel, 1967 ČTK / Jovan Dezort

škrtnutí je pro ně příliš přísné, protože se ničím konkrétním a závažným neprovinili. Začátkem listopadu 1948 tudíž organizační sekretariát ÚV KSČ zavedl dříve odmítané, ale sovětskými soudruhy doporučené kandi-

Přibývalo zpráv, že velké množství poučitelů členů si plné členství ještě nezaslouží, ale vyloučení či vyškrtnutí je pro ně příliš přísné

dátství členství (s lhůtou na jeden rok pro dělníky, nebo dva roky pro ostatní), které nesmělo být používáno místo vyloučení – cílem bylo vyloučit aspoň 2 procenta členů KSČ. Kandidát měl povinnosti, nikoliv práva člena KSČ a všichni noví uchazeči o legitimaci KSČ se museli stát nejdřív

kandidáty. Do stavu kandidátů měli být převáděni zejména poučitelové komunisté z řad úředníků, živnostníků a bohatších rolníků neboli až 80 procent nedělnických vrstev; ti měli během stanovené doby dokázat, že nevstoupili z kariérních důvodů.

Například v okrese Brno I v centru města s velkým zastoupením úředníků a inteligence bylo do stavu kandidátů s dvouletou lhůtou převedeno 41 procent straníků, jednou tolik, než činil průměr v českých zemích.²⁹ Zbavení členství měli být rolníci, kteří prodávali na černém trhu, neplnili předepsané dodávky či zaměstnávali dvě a více stálé pracovní síly. Posílení třídního hlediska při prověřování dokládá projev Rudolfa Slánského na zasedání ÚV KSČ 17. listopadu 1948. Generální tajemník sice nadšeně hovořil o tom, že KSČ má „doslova vyprodané sklady marxisticko-leninských knih“, ale pak se zastal dělníků, kteří sice „neumí odříkat naučenou formuli“, ale mohou být lepšími marxistickými dialektiky než „zkostnatělí profesorové“. Varoval také, že „při zatýkání různých podzemních skupin se stále mezi zatčenými objevují lidé, kteří mají komunistickou legitimaci, že i přímí špióni často pracují s legitimací v kapse“.³⁰

Prověrka 1948 skutečně část komunistů zaktivizovala, byť nejednou dočasně. Podle hlášení z regionů došlo ke zlepšení platební morálky, zmírnění osobních sporů, snížení absencí na schůzích i zvýšení odběru stranického tisku. V něm vycházely krátké zprávy o vybraných případech vyloučených straníků jako exempla zbabělosti, prospěchářství, temné minulosti, lenosti, neschopnosti či arogance. A také dopisy čtenářů a příspěvky lokálních funkcionářů, kteří v nich tepali neduhy prověrek.

27 NA, AÚV KSČ, f. 1261/0/12, sv. 2, a. j. 79, b. 1, Dosavadní zkušenosti s prověřováním, 22. 10. 1948; tamtéž, f. 1261/2/5, sv. 6, a. j. 31, Prověrka 1948; SKÁCEL, Jan: Tak, soudruhu, řekni nám něco... *Rovnost*, 31. 10. 1948, s. 2.

28 KAŠKA, Václav: Plán a prověrka. Z činnosti OV KSČ Brno I. na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století. *Časopis Matice moravské*, 2007, roč. 126, č. 1, s. 152–153.

29 Tamtéž, s. 157.

30 NA, AÚV KSČ, f. 1261/0/32, sv. 11, a. j. 78, Kritéria pro prověřování rolníků, nedatováno; SLÁNSKÝ, Rudolf: *Za vítězství socialismu*, s. 202–239.

„Ze života našich organizací“, Olomouc, říjen 1948

[Zbavit se těch členů KSČ], kteří se pod rouškou spolupráce vloudili do strany a jejichž snahou je pod ochranou členské legitimace stranu rozvracet. Pro ně byl členský doklad jenom k tomu, aby jim dopomáhal k prosazování svých osobních cílů: těžit z práce jiných soudruhů a po jejich zádech se vyšplhat nahoru a dělat kariéru. [...] Stane se vám, že jdete po ulici a projdete kolem hloučku horlivě debatujících občanů. Dáte-li si s tím trochu práce a poslechnete thema jejich rozhovoru, zjistíte, že jejich řeč je zaměřena proti SSSR, hanobí stranu a vládu, které v květnu devadesát procent voličů dalo svou důvěru. [...] Každý by se měl podívat na tyto blahobytně vypadající pány, kteří tak horlivě jeden druhému přisvědčovali, zjistíte, že jeden z nich je také členem strany. Toto je první druh lidí, od kterých musíme stranu očistit a dát jim na pamětnou, že u nás jim pšenice nepokvete.

Zdroj: ŠKUBNA, Drahomír: K prověrce členů strany (rubrika Ze života našich organizací). *Stráž lidu*, 15. 10. 1948, s. 5

Proverkové protokoly, které byly psány v základních organizacích a mohou nám přiblížit ráz kampaně v lokálním prostředí, připomínají kádrové spisy. Částečně se dochovaly například z prověrek v Břežanech (do roku 1949 Fryšava, německy Frischau), velké zemědělské obce na Znojensku, kde bylo v KSČ organizováno 197 obyvatel obce (přibližně 22 procent, z nich velké množství rolníků a žen v domácnosti). Břežanská organizace v porovnání s jinými vesnickými organizacemi KSČ fungovala poměrně dobře.³¹ Proverky organizoval jednatel Hubert Brym a proběhly ve třech vlnách na šesti výborových a členských schůzích po skončení polních prací mezi 2. listopadem 1948 a 10. lednem 1949 nejprve v kulturním domě a pak v zasedací síni místního národního výboru. V listopadu začínaly kolem osmé večer a končily v jednu po půlnoci – byly sice nejdelší, ale všichni posuzovaní byli jednohlasně prověřeni. Po zpřísnění prověrky stranickým ústředím i přechodu organizace z okresu Znojmo do okresu Mikulov ve výsledcích

přibyla prověření s lhůtou i dva vyloučení. Z Mikulova do Břežan zajížděl instruktor, který někdy vystupoval s návrhy řešení a zadával výboru úkoly. Z celkem 89 dochovaných protokolů vyplývá, že hlavním kritériem prověrky se stalo datum vstupu do KSČ, respektive členství v jiné politické straně, nikoliv plnění stranických a budovatelských povinností. Celkem v 16 případech Břežanští dali dvouletou kandidátskou lhůtu vesměs bývalým národním socialistům (obdobně proběhly prověrky například v okrese Prostějov).³²

Nevalné výsledky

Prověřování mělo skončit 31. prosince 1948, ale vzhledem k obtížím a špatným průběžným výsledkům se protáhlo až do března 1949. Jakmile ústřední aparát spočítal, že vyškrtnutých (0,9 procenta), vyloučených (0,6 procenta) i kandidátů členství (6,5 procenta) je oproti plánu málo, vystoupil v polovině ledna 1949 Rudolf Slánský s následujícím zhodnocením: „*Posúnorových členů máme*

přes jeden milion. Varovali jsme před hromadnou čistkou, [ale] je vidět příliš velká shovívavost.“³³ Navíc z nedělnických vrstev bylo místo zamýšlených až 80 procent převedeno do stavu kandidátů jen necelých šest procent, a tak na konci ledna nařídil sekretariát výsledky prověrky revidovat. Proverkové protokoly se přezkoumávaly a docházelo k dodatečným převodům do stavu kandidátů, přičemž k revizím výsledků se v některých okresech sahalo již před rozhodnutím ústředí.

Během prvních tří měsíců roku 1949 se statistiky zlepšily, ale důvodů ke spokojenosti vedení KSČ mnoho nemělo. Celostátně se snížil stav členstva jen o 107 tisíc vyškrtnutých a vyloučených, přibližně 500 tisíc členů bylo převedeno do stavu kandidátů – v českých zemích šlo o 2,5 procenta vyškrtnutých, 1,1 procenta vyloučených a 21,7 procenta kandidátů, na Slovensku 5,4 procenta vyškrtnutých, 2,5 procenta vyloučených a 29,7 procenta kandidátů; bez výhrad bylo v českých zemích prověřeno necelých 68 procent členů, na Slovensku jen 55 procent. Co se ostře sledované kategorie dělníků týče, jejich podíl v KSČ klesl zhruba o čtyři procenta. Například v plzeňské Škodovce (Závody V. I. Lenina) prověrka snížila počet organizovaných komunistů téměř o třetinu na předúnorovou úroveň a v textilce s převážně ženským personálem v Libavském údolí na Karlovarsku zůstala v KSČ sotva třetina členek a členů. Proverky zamíchaly také složením okresních a krajských orgánů, a to ještě před začátkem hlavní fáze stalinistických čistek. Například prověrky členů krajského výboru (KV) v Jihlavě v říjnu 1948 skončily takto: 51 prověřeno, 32 prověřeno s výhradou, 30 neproověřeno pro práci v KV,

31 KAŠKA, Václav: Indoktrinace členů KSČ během tzv. Dnů komunistické výchovy 1948–1949. *Dějiny – teorie – kritika*, 2008, roč. 5, č. 1, s. 64–69.

32 SOKA Znojmo, f. A-2/4, Vesnická organizace KSČ Břežany (dále jen VO KSČ), k. 1 – proverkové protokoly; LZIČAŘOVÁ, Jitka: *Vývoj regionálních struktur komunistického režimu v 50. letech 20. století na Prostějovsku* (bakalářská práce). *Univerzita Palackého* v Olomouci, Olomouc 2010, s. 17.

33 KAPLAN, Karel: *Utváření generální linie výstavby socialismu v Československu*, s. 150.

Prověrkové protokoly z Břežan, prosinec 1948 – leden 1949

Prověrka 18. prosince 1948

Antonín Hrnčíř: syn malorolníka, o půl druhém roku osiřel, od 10 let sloužil, od 14 let nemocen, vyučil se stolařskému řemeslu [...]. V roce 1945 přešel do pohraničí. Byl členem soc[ialní] dem[okracie] od roku 1929 až do okupace. Do KSČ vstoupil 6. 8. 1945. Příspěvky za rok 1948 nemá zaplacený. Má 7 ha [polí]. Bude platit 10 Kčs měs[íční] příspěvek, trojnásobek známky. S politikou strany souhlasí, je přesvědčen o její správnosti, bude ji hájit. Proti šeptandě usilovně bojuje. Zvíkat se nedá. Stranický odznak nosí. Četl soc. dem. literaturu. Odebírá „Rovnost“. Stranickým školením neprošel. Odpracoval asi 10 hodin. Je členem sboru dobrovolných hasičů jako samaritán. V soukromém životě se chová jako komunist. [...] Obilí tvrdě splnil na 80 %. Hovězí maso má splněné, vepřové nemá. Nemohl splnit dodávku vajec ani drůbeže (pro vyhynutí). Brambory nedodal, poněvadž je měl vysázené na špatném pozemku. V roce 1948 dodal asi 700 litrů mléka. Osevní plochy dodržuje. Olejníky zaseje na jaře. Je členem J[ednotného]S[vazu]Č[eských]Z[emědělců], členem strojního družstva. Jednomyslně schválen k prověření pro rok 1948. V debatě prokázáno, že neměl na jaře potahu, a proto jeho dodávky tak vážly.

Prověrka 3. ledna 1949

Josef Mareš: nar. 13. 1. 1906, obchodní příručí, člen [KSČ] po únoru, dříve v lidové straně, funkce nezastával. Politicky neuvědomělý. Je navržen na vyloučení ze strany. Návrh všemi hlasy schválen. Je mu lhostejno, zda čte „Novou politiku“ nebo „Rovnost“. Na otázku, proč vstoupil do strany KSČ, odpovídá: „Či chleba jíš, toho píseň zpívej!“

Prověrka 10. ledna 1949

Josef Borovský: nar. 8. 5. 1921 v Ivance (při Nitře), zemědělec, členem [KSČ] od roku 1946, legitimaci nemá, příspěvky nemá zaplacený, za okupace byl ve slovenské armádě. Na frontě nebyl. Čte „Rovnost“. Bude odebírat poštou. Dodávky má v obilí splněny. Je prověřen pro rok 1948.

Zdroj: SOKa Znojmo, f. A-2/4, VO KSČ Břežany, k. 1, prověřkové protokoly

šest zatím neproověřeno; 23 uloženo stranické školení, čtyřem dáno soukromé a jiné školení.³⁴ Strohá čísla samozřejmě vypovídají málo o sociálních a profesních důsledcích zejména pro vyloučené (například odvolání z veřejné funkce, přeřazení na hůře placené místo, převedení na jiné pracoviště nebo propuštění z pracovního poměru, přestěhování).

Ve skutečnosti se ovšem celkový počet členů KSČ snížil až o téměř 300 tisíc. Oficiální vysvětlení nepořádků v členské evidenci (nehlášené dupli-

city členství, vystoupení ze strany či úmrtí) není dostačující. Desetitisíce komunistů usoudily, že množství a náročnost stranických povinností nejsou adekvátně vyváženy výhodami členství a prostě k prověrkám nepřišly. Další se potichu vytrahli, využili například stěhování, odchod do důchodu či na vojnu, kdy se z původní organizace odhlásili a do nové nepřihlásili. Jiní ovšem za sebou nahlas zabouchli dveře – vrátili legitimaci kvůli negativnímu posudku při prověrce, vysokým členským příspěv-

kům či kvůli vyškrtnutí manžela/manželky. Jiří Maňák odhaduje, že na ztenčení členské základny o necelých 900 tisíc komunistů mezi podzimem 1948 a únorem 1951 se „ilegální“ odchody podílely až 600 tisíci členy, tedy více než obě pounorové prověrky dohromady.³⁵

Musíme být ostřejší

Po oficiálním skončení celostranické prověrky byli všichni komunisté upozorňováni, že kontrolování budou i nadále. „Skončením prověrky neskončilo prověřování,“ řekl Rudolf Slánský na IX. sjezdu KSČ v květnu 1949, nejprve však přiznal chybu v taktice širokého pounorového náboru. Pasivita členů KSČ, byť prověřených, začala opět narůstat do hrozivých rozměrů a dysfunkci celých organizací nebylo možné napravit disciplinárními řízeními s jednotlivci. Musely být také znovu posouzeny statisíce komunistů prověřených s lhůtou a kandidátů členství po uplynutí zkušební doby. Někde probíhaly rozsáhlé revize prověrek celých organizací. Dobře popsán je případ opakování prověrky na všech poštách Brněnského kraje v létě 1949 namířený proti úředníkům, často bývalým národním socialistům. Se stalinistickou nevybíravostí, prizmatem třídního boje a bez ohledu na organizační řád ji řídila Růžena Dubová, zástupkyně vedoucího tajemníka KV KSČ v Brně Otto Šlinga.

Zvláštní prověřovací komise instruované Dubovou prováděly na poštách čistku, během níž se prý poštovní zřízení chovali ke členům komise, dělníkům ze Zbrojovky a Gottwaldových závodů, arogantně, když například „odpovídali, že se ještě uvidíme, a provokativně dávali legiti-

34 NA, AÚV KSČ, f. 1261/2/5, sv. 60, a. j. 342, Mimořádná schůze KV KSČ 6. října 1948, prověrka členů KV KSČ; Protokol IX. řádného sjezdu KSČ. V Praze 25.-29. května 1949. ÚV KSČ, Praha 1949, s. 414; ŠLOUF, Jakub: *Správně měnou. Genealogie plzeňské revolvy 1. června 1953*. Univerzita Karlova, Praha 2016, s. 104.

35 NA, AÚV KSČ, f. 1261/0/32, sv. 11, a. j. 78, Závěr prověřování podle hlášení krajů, 24. 3. 1949; *Zpráva o činnosti komunistické strany Československa od VIII. do IX. sjezdu*. ÚV KSČ, Praha 1949, s. 87; MAŇÁK, Jiří: *Proměna dělnické strany v organizaci moci*, s. 176-177.

mace strany komisi [...] nevěděli nic o IX. sjezdu a tvrdili, že to byl 32. sjezd apod.“³⁶

Již na zasedání předsednictva ÚV KSČ 23. listopadu 1948 Rudolf Slánský konstatoval: „Za dva roky budeme muset prověřovací kampaň opakovat [...] bude muset být ostřejší. Budeme muset více lidí zbavit členství.“³⁷ Ostatně členkou KSČ s prověřovací známkou mohla zůstat například soudružka z Lechovic na Znojemsku, která se na jaře 1950 netajila názorem, že „komunisti prezidenta Beneše zabili, Honzu Masaryka shodili z okna a Hanu Benešovou postřelili, aby nemohla na pohřeb“.³⁸

Předsednictvo ÚV KSČ se usneslo na nových prověrkách členské základny 26. června 1950, měly probíhat od 1. září do poloviny prosince 1950. Oproti návrhu sekretariátu zdůraznilo, že prověrka nemá být podmiňována členstvím v jednotném



Otto Šling (vlevo) a Růžena Dubová, 1948

Foto: Paměť národa

V porovnání s první fází prověrky z roku 1948 zesílil v roce 1950 důraz na třídní charakter akce a očištění strany od nepřátel

zemědělském družstvu (JZD) a že nekomunistům má být umožněno vyjadřovat se k práci komunistů (leninský princip).³⁹ Prověřování opět provázela masivní tisková kampaň včetně vydání brožury *Jak prověřovat. Výměna členských legitimací a prověřování*

všech členů strany a kandidátů. V základních organizacích měli posoudit, co každý člen a kandidát „vykonal pro stranu a republiku“ od předchozí prověrky a prověřeným vyměnit stranické legitimace. V porovnání s první fází prověrky z roku 1948 zesílil důraz na třídní charakter akce a očištění strany od nepřátel.

Prověrka probíhala v době korejské války, v konfliktní atmosféře hledání vnitrostranických zrádců a byla rámována výzvami Klementa Gottwalda o nutnosti „prověřtat naše organi-

sace“ (únor 1950) a „očistovat neustále stranu [...] od cizích nepřátelských živelů a agentů nepřítelů“ (únor 1951).⁴⁰ V létě 1950 byli prověřováni okresní a krajszí funkcionáři, poté následovalo členstvo. Funkcionáři z valné většiny prošli a velké čistky nastaly až po zatčení vedoucího tajemníka KV KSČ v Brně Otto Šlinga začátkem října 1950, když například přibližně 4% členů krajských výborů byly během jara 1951 vyměněny.⁴¹ Čistky nakonec smetly i hlavní tvůrce plošných prověřovacích kampaní,

36 Archiv města Brna, f. OV KSČ Brno I., k. 1, sign. R150, inv. č. 2, Mimořádná schůze předsednictva OV KSČ, 2. 1. 1950; LÓŽI, Marián: *Dynamika vnitrostranického teroru na lokální úrovni KSČ v době pozdního stalinismu* (diplomová práce). FF UK, Praha 2016, s. 59.

37 KAPLAN, Karel: *Utváření generální linie výstavby socialismu v Československu*, s. 146.

38 SOKA Znojmo, f. OV KSČ Znojmo, k. 37, sign. A-2, Zasedání předsednictva OV KSČ Znojmo, 18. 7. 1950.

39 NA, AÚV KSČ, f. 1261/3, sv. 20, a. j. 229, b. 1, Schůze z 26. 6. 1950.

40 GOTTWALD, Klement: Dále a směleji vpřed k vybudování socialismu v naší vlasti (projev K. Gottwalda na zasedání ÚV KSČ 24. února 1950). *Rudé právo*, 1. 3. 1950, s. 4; TÝŽ: Zpráva soudruha Klementa Gottwalda na zasedání ÚV KSČ dne 22. února 1951. *Rudé právo*, 25. 2. 1951, s. 4.

41 LÓŽI, Marian: A Case Study of Power Practices. The Czechoslovak Stalinist Elite at the Regional Level (1948–1951). In: BLAIVE, Muriel (ed.): *Perceptions of Society in Communist Europe. Regime Archives and Popular Opinion*. Bloomsbury Academic, London 2019, s. 56–61.

Marii Švermovou (leden/únor 1951) a Rudolfa Slánského (listopad/prosinec 1951). To se však událo až po skončení prověrek 1950, které byly organizovány na obdobném principu jako ty předchozí.

Na venkově se stala výrazným tématem prověřování násilná socializace venkova. Ze všech regionů přicházely zprávy, že přijetí závazku vstoupit do JZD se stalo podmínkou udělení prověrky. Na rozdíl od učitelů, úředníků nebo bývalých živnostníků se rolníci členové strany, pokud neměli pro sebe či své dítě kariérní plány, mohli nechat v podstatě bez rizika z KSČ vyškrtnout.⁴² Doplňme, že ve změněných podmínkách se v lednu 1958 ústřední výbor usnesl, aby případy v minulosti vyloučených a vyškrtnutých rolníků a jejichž manželé, u nichž na přelomu 40. a 50. let „ještě neuzrálo přesvědčení o přednostech zemědělské družstevní velkovýroby“, ale později do družstva vstoupili, organizace přezkoumaly a výkonné družstevníky znovu přijaly.⁴³

Stejně jako v roce 1948 dostávalo vedení KSČ informace o jisté svěhlavosti členské základny – formální prověřování, nedostatečné zohlednění třídního aspektu, slabý nebo lokálními aktéry podkopávaný dohled instruktorů. V souvislosti s již zmíněnými konflikty mezi předválečnými „starými soudruhy“ a pozdějšími členy vzniklo napětí mezi vnitrostranickou hierarchizovanou centralizací a slibovanou možností hlasovat o prověřovaných. Třeba

v základní organizaci v Žumberku (okres Chrudim) převažovalo členstvo složené z bývalých sociálních demokratů a poúnorových členů, které odmítalo být loajální k členům výboru, předválečným komunistům.

V celostátním měřítku bylo do konce října 1950 prověřeno jen 16 procent straníků (z toho vyloučených 0,1 procenta),⁴⁴ takže stejně jako

Stranické centrum požadovalo neškrtnat mechanicky a zamezit masovému opouštění strany v nelehké době studené války

před dvěma lety vedení KSČ začalo bít na poplach a nařídilo akci akcelarovat. V listopadu ústředí tvrdě kritizovalo regionální funkcionáře, že mlčí o blahovlnném prověřování „vesnických boháčů, fabrikantů, mlynářů a obchodníků“ a tolerují hodnocení typu „vždyť on to není zlý člověk“. Dalším důvodem mírnění třídního hlediska v lokálních kontextech mohl být (sociální a kulturní) kapitál prověřovaného, kdy například půjčoval ostatním mlátičku. Stranické centrum zároveň požadovalo neškrtnat mechanicky (například nemocné, přestárlé a negramotné členy) a zamezit masovému opouštění strany v nelehké době studené války. „Tady v Praze tomu říkáme korejská nemoc.

Ale ono se to v Koreji obrací! Musíme učit víru ve stranu, neutíkat z boje, nezbavovat se lehkomyšlně členství!“ apelovala Marie Švermová. Regionální stranickým elitám vyčítala, že „nemůžeme pracovat plnou parou, když jenom část strany je v pohybu“.⁴⁵ Další část strany „byla v pohybu“, který ale vedení KSČ vůbec netěšil. Při mnohahodinových konfliktních schůzích si posuzovatelé vyslechli nejednu nadávku do lumpů či podvodníků; jsou zaznamenány i případy rvaček či vyhrožování si zbraněmi.⁴⁶

Prověřování se podobně jako v roce 1948 protahovalo. Do poloviny února 1951 bylo z větší části alespoň z pohledu ústředí hotovo a do konce března se měly dořešit složité případy.⁴⁷ Nový motiv ve výkladu centra o nevalném úspěchu i druhé plošné prověrky členstva spočíval v nalezení obětivého beránka – na zasedání ÚV KSČ v únoru 1951 vyloučené Marie Švermové, která prý nesla zodpovědnost za „zploštění, zúžení a částečné odpolitizování prověrky“.⁴⁸ V porovnání s rokem 1948 byla druhá prověrka o něco přísnější. Celostátně se snížil stav členstva o 169 tisíc vyškrtnutých a vyloučených – v českých zemích bylo vyškrtnuto 8,2 procenta a vyloučeno 1,2 procenta členů a kandidátů, na Slovensku vyškrtnuto 7,1 procenta a vyloučeno 2,6 procenta členů a kandidátů. Celkem dostalo 7,5 procenta kandidátů plné členství a 7,8 procenta muselo zůstat v kategorii kandidátů, ačkoliv většině již kandidátská lhůta uplynula.⁴⁹

42 NA, AÚV KSČ, f. 1261/0/32, sv. 11, a. j. 80, Materiál pro R. Slánského; ZAVACKÁ, Marína: Vidiecki komunisti ako aktéry a obeť nútenej kolektivizácie. *Forum Historiae*, 2016, roč. 10, č. 1, s. 68.

43 *Od X. do XI. sjezdu KSČ. Usnesení a dokumenty ÚV KSČ*. ÚV KSČ – Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1958, s. 717.

44 NA, AÚV KSČ, f. Kancelář J. Franka 1945–1951, sv. 57, a. j. 639, Přehledy o některých zjevech v organizacích při prověrce; Přehled o průběhu prověřování v základních organizacích v měsíci říjen 1950, 18. 11. 1950.

45 Tamtéž, Dálnopis R. Slánského a M. Švermové vedoucím tajemníkům KV KSČ z 15. 11. 1950; NA, AÚV KSČ, f. 1261/0/32, sv. 11, a. j. 80, Referát M. Švermové na poradě vedoucích organizačně-instruktorových oddělení KV KSČ, 29. 11. 1950.

46 *Moravský zemský archiv* (dále jen MZA) f. KV KSČ Brno, k. 29, sign. G 560, inv. j. 33, Zápis ze zasedání předsednictva KV KSČ Brno, 9. 2. 1951, situace v okrese Moravský Krumlov.

47 NA, AÚV KSČ, f. 1261/0/32, sv. 11, a. j. 80, Zpráva M. Pastyřika R. Slánskému, 14. 3. 1951; MZA, f. KV KSČ Brno, k. 23, inv. j. 33, Zápis ze zasedání předsednictva KV KSČ Brno z 25. 3. 1951. D. Labuť, hodnocení prověrky.

48 *Zasedání ÚV KSČ ve dnech 21. až 24. února 1951 na Hradě pražském*, s. 140–142.

49 MAŇÁK, Jiří: *Proměna dělnické strany v organizaci moci*, s. 177; *Zasedání ÚV KSČ ve dnech 21. až 24. února 1951 na Hradě pražském*, s. 140–142; *Zpráva o zasadnutí ÚV KSS v dňoch 18. – 20. apríla 1951 v Bratislave*. ÚV KSS, Bratislava 1951, s. 52–53.



Antonín Zápotocký a Antonín Novotný v prosinci 1954. První uděluje druhému Řád budování socialistické vlasti. Foto: ČTK / Jiří Rublič

Existovaly samozřejmě regionální rozdíly. Například v okrese Opava dosáhl počet vyloučených a vyškrtnutých nadprůměrných 19,3 procenta, přičemž 36 procent vyloučených bylo z řad dělnictva. Když chtěl krajský sekretariát v Ostravě po Oldřichu Černíkovi, vedoucím tajemníkovi OV KSČ v Opavě, vysvětlení, Černík tvrdil, že okres ztratil kontrolu nad prověřovacími trojkami a také že

z „lenosti škrtali soudruzi mechanicky členy ze seznamu“.⁵⁰

Poslední pokus

Ani po prověrce v roce 1950 však v KSČ nezůstali jen zapálení budovatelé nové společnosti a ukáznění komunisté. Návštěvnost členských schůzí padala i k 20 procentům s tím, že čím byl program blíže kaž-

dodenním starostem, absence se snižovala. Mnozí straníci neplatili členské příspěvky v předepsané výši a v určeném termínu a někteří do pokladen nepřispívali vůbec – ostatně vzhledem ke kolabující nedostatkové ekonomice nebylo divu. Nepřekvapí tudíž podíl komunistů na protestech proti měnové reformě v červnu 1953, která členy KSČ nezávážně odhodila. Ačkoliv působili v řadách politické

50 PLÁČEK, Radim: *Oldřich Černík a jeho politická činnost v Ostravském kraji do roku 1956*. Slezská univerzita v Opavě, Opava 2009, s. 44–45.

organizace držící mocenský monopol, ani oni nedostali předem pravdivé informace a mnozí uvěřili kampani mírnící nákupní horečku, byli disciplinováni, nenakupovali a přesvědčovali ostatní, že k reformě nedojde.

Rozčilení komunisté přestávali být loajální, když například strojevedoucí z Přerovska odmítli vyjet s lokomotivou s nápisem „*Děkujeme straně a vládě za opatření k peněžní reformě*“,⁵¹ a podíleli se na stávkách v průmyslových závodech včetně inzultací stranických agitátorů. Jedním z důsledků rázných a rozšířených protestů byla stranická prověrka všeho členstva, zaměřená na posouzení aktivit během měnové reformy. Již 11. června 1953 ji ohlásil prezident Antonín Zápotocký, který odsoudil nezdravý „kult dělníka“, a první tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný.

Prověrky krajských a okresních funkcionářů včetně rodin proběhly poměrně hladce. Prověřovaní zvali komise domů, čímž chtěli doložit, že žijí prostě a nepodlehli nákupní horečce. V základních organizacích měly být prověrky ukončeny do poloviny srpna. V plánované délce se tedy od dvou předchozích tato prověrka lišila – nikoli však ve faktu, že opět dominovala značná solidarita; leckde stačil verbální souhlas s měnovou reformou. Protože tentokrát celá akce probíhala v létě, venkovské základní organizace ji odbývaly také vzhledem ke žnám. V regionech, kde nadřízené orgány tlačily na zevrubnější prošetření reakcí straníků na měnovou reformu, prověřování dobíhalo ještě na podzim.

Během prověrky dokonce pokleslo placení členských příspěvků i od-

běr stranického tisku, což členové zdůvodňovali vysokými životními náklady způsobenými reformou. Vedení KSČ to tolerovalo mimo jiné proto, aby neochromilo stranickou základnu, další velmi důležitý faktor představoval fakt, že po úmrtí Josifa V. Stalina a Klementa Gottwalda v březnu 1953 vrcholný stalinismus končil a jeho vyhrocené manichejské bojové narativy pomalu střídala například politika postupného zlepšování životní úrovně obyvatelstva. Ke zbavování členství docházelo ve velkých průmyslových městech a v lokalitách nejpostiženějších protiměnovými protesty – byli vyloučeni například ti příslušníci Lidových milic, kteří odmítli v závodech nastoupit do služby.

V regionech, kde nadřízené orgány tlačily na zevrubnější prošetření reakcí straníků na měnovou reformu, prověřování dobíhalo ještě na podzim

V hledáčku se ocitali opět pouňoroví členové strany, často někdejší sociální demokraté. Do konce srpna bylo v Pražském kraji vyloučeno přes 2 000 členů a kandidátů, v Plzni, kde došlo ke známé dělnické revoltě, sice čistka postihla funkcionáře městského výboru KSČ, ale prověrka členstva zasáhla jen zlomek všech aktérů vnitrostranických protestů. Podobně jako během předchozích prověrek někteří členové využili příležitosti a nechali

se zbavit stranických funkcí, které je přetěžovaly a nepřinášely jim z jejich pohledu dostatečná privilegia.⁵²

Po XX. sjezdu KSSS a „odhalení kultu osobnosti“ v roce 1956 již plošná prověrka členů KSČ neproběhla. Československý režim byl v tomto roce na rozdíl od polského a maďarského stabilnější a vyrovnávání se s problematickou stalinistickou minulostí členská základna nepocítovala jako dostatečnou příčinu k velkým veřejným demonstracím. Protesty proti politice ústředí se nyní odehrávaly především na uzavřených stranických schůzích, po nichž v regionech následovalo selektivní hodnocení vybraných vedoucích funkcionářů, jež někdy vedlo k jejich potrestání a v krajních případech i sesazení.⁵³ Vedení KSČ totiž vědělo, že prověrka z léta 1953 i kvůli značné pasivitě členstva „vyšuměla do ztracena“ a že vzhledem ke stabilizovanějším poměrům je možné tolerovat a zvládnout otevřenou vnitrostranickou diskusi.

Vstříc novému kurzu

Závěrem lze shrnout, že i po plošných prověrkách členstva zůstal v KSČ organizován větší díl obyvatelstva než v komunistických stranách ostatních států východního bloku – KSČ se nikdy nestala zcela exkluzivní stranou. Ačkoliv v budoucnu již nedosáhla maxima členů z podzimu 1948 a spolu se socioekonomickými změnami klesal i podíl dělníků přímo z výroby, v roce 1962 bylo v KSČ stále ještě 17,8 procenta dospělé populace Československa (přibližně 1,5 milionu členů) oproti 7,6 procenta v Polsku a 7,1 procenta v Maďarsku.⁵⁴ Prověřo-

51 TRUSINA, Šimon: *Vnitrostranická aktivita KSČ. Studie tří okresů 1953–1955* (magisterská diplomová práce). Masarykova univerzita, Brno 2012, s. 17.

52 BÍLÝ, Matěj – LÓŽI, Marian – ŠLOUF, Jakub: *Nervová vlákna diktatury*, s. 200–231; TRUSINA, Šimon: *Vnitrostranická aktivita KSČ. Studie tří okresů 1953–1955*, s. 19–22.

53 BÍLÝ, Matěj: *Reakce již bourá pomníky... a my teprve projednáváme!* Některé aspekty debaty o XX. sjezdu KSSS ve vybraných nižších organizacích KSČ. *Securitas Imperii*, 2017, č. 30, s. 60–96, konkrétně na s. 86.

54 BLAIVE, Muriel: *Perceptions of Society in Czechoslovak Secret Police Archives. How a „Czechoslovak 1956“ was Thwarted.* In: BLAIVE, Muriel (ed.): *Perceptions of Society in Communist Europe*, s. 116–117; MAŇÁK, Jiří: *Proměna dělnické strany v organizaci moc*, s. 177–179.

vání členů a funkcionářů KSČ v letech 1948–1953 přispělo k disciplinaci, byrokratizaci a centralizaci KSČ, když zčásti zlepšilo přehled o organizacích a členech a zbavilo stranu těch nejproblematičtějších.

Zprvu umírněnější kritéria prověřování rámovaná „specifickou národní cestou k socialismu“ byla brzy na podzim 1948 pod silným vlivem sovětsko-jugoslávské roztržky a nového dominantního diskurzu sovětského bloku o nutnosti „zostřování třídního boje“ zpřísnována. V regionech se však takto nastavená pravidla nesečkávala s kladnou odezvou. Jestliže se během stalinských čistek uvnitř KSČ regiony nejednou projevovaly radikálněji než samotné ústředí, v případě prověrek postupovaly smířlivěji a nemalá část základních organizací je pojmala dosti formálně. Jako účinnější legitimizační strategie než prověrky se ukázaly zmíněné čistky v éře stalinismu nebo stabilizovanější výkony stranického a státního aparátu a postupný přechod na „socialistický konzumerismus“ v době poststalinismu.

Touha po předvídatelném vládnutí panovala také uvnitř KSČ, komunistům se zajídal mobilizační kampaně, které mohly postihnout také je. Konflikty i pasivita během prověrek tudíž svým způsobem přispěly ke stabilizaci komunistické diktatury, neboť vedení KSČ mimo jiné podhalovalo mentální horizonty i žitý svět členské základny a její představy o směřování komunistického panství, do nichž se vzhledem k přetrvávající masovosti KSČ v nemalé míře propisovalo lidové mínění. Nepopulární plošné prověrky, vyžadující zvýšenou a pro mnohé straníky v časech výrazně

nedostatkového hospodářství již těžko snesitelnou další mobilizaci sil, do představ o rozumnější realizaci vlády nepatřily obdobně jako hegemonie revolučně a despoticky laděné generace mladých regionálních stranických elit.

Touha po předvídatelném vládnutí panovala také uvnitř KSČ, komunistům se zajídal mobilizační kampaně, které mohly postihnout také je

Stalinistický režim se proto kromě jiného snažil získat legitimitu nahrazením těchto „malých diktátorů“ funkcionáři zaměřenými na stabilizaci a zefektivnění práce stranického aparátu. Téměř současně byli odstraněni klíčoví tvůrci prvních dvou poúnorových prověrek členstva, nejdřív Marie Švermová a pak i Rudolf Slánský, když byla rozšířená nepopularita prověrek připsána na dlouhý seznam jejich „zrady“. Ačkoliv oba při přípravách první prověrky v létě 1948 obezřetně preferovali zohlednění specifik členské základny KSČ, brzy přejali vyhocený stalinistický třídní pohled na kritéria prověřování a zároveň opakovaně tlačili na níže postavené a již tak pracovně přetížené a/nebo málo schopné funkcionáře, aby ve svých regionech prověřování konečně zefektivnili.

V nedotaženosti na dlouhou dobu poslední plošné prověrky členů KSČ z léta 1953 se odráží fakt, že se konala na samém prahu rozporuplného poststalinického období. Novotného

vedení KSČ k ní sice sáhlo pod bezprostředním dojmem bouřlivých reakcí na měnovou reformu a jaksi „ze zvyku“, ale na rozdíl od sesazených entuziastů Slánského a Švermové a v měnicí se mezinárodní i domácí situaci již netrvalo na jejím dokončení. A v pozdějších letech již nikdy tento nástroj nepoužilo. V celém východním bloku začínal pozvolný přechod od stalinismu, urychlený po XX. sjezdu KSSS v roce 1956 a odhalení stalinských zločinů.

Novotného režim revidoval legitimizační schémata a vedle mírnění mobilizačních tlaků patřilo k hlavním cílům nového kurzu z přelomu léta a podzimu 1953 zlepšování životní úrovně obyvatelstva.⁵⁵ Další prověrka všeho členstva proběhla až po krizi během Pražského jara v roce 1970, když se inspirovala prověrkou z roku 1950, a tak byla opět spojena s výměnou členských legitimací, které nedostalo přes osm procent členů „normalizované“ KSČ. pd



Václav Kaška (1978) je odborným asistentem na Katedře historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě a zároveň na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Zaměřuje se na didaktiku dějepisu, české a československé dějiny 20. století a dějiny komunismu a Komunistické strany Československa. Na toto téma kromě řady odborných studií a popularizačních článků publikoval monografii *Neukázněni a neangažovaní. Disciplinace členů KSČ v letech 1948–1952* (ÚSTR – *Conditio humana*, Praha – Brno 2014).

55 BÍLÝ, Matěj – LÓŽI, Marian – ŠLOUF, Jakub: *Nervová vlákna diktatury*, s. 283–285.